

พุทธจริยศาสตร์ : พันธสัญญาที่บุคคลพึงกระทำต่อกันในทิศ ๖

Buddhist ethics : covenants that people should make to each other
in the Six Directionsรัชชัย ขยันทำ^๑

Raschai Khayantam

บทคัดย่อ

เพื่อศึกษาและวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์เรื่องทิศ ๖ ที่ส่งเสริมการทำความดีและหน้าที่ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันในสังคม การดำรงชีวิตของมนุษย์ต้องสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกัน พุทธจริยศาสตร์คือ หลักการปฏิบัติต่อตนเองและคนอื่น เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมมีการอยู่ร่วมกัน มีการกระทำและมีความรู้สึกนึกคิดที่แตกต่างกัน หลักพุทธปรัชญาเกี่ยวกับสังคมในสังคาลกสูตรว่าด้วยหลักทิศ ๖ คือการกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของบุคคลใน ๖ กลุ่ม ซึ่งทุกคนต้องมีหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อผู้อื่นที่ตนเกี่ยวข้องด้วย ในขณะเดียวกันตนเองก็มีสิทธิได้รับการอนุเคราะห์จากผู้อื่นที่ตนเกี่ยวข้องด้วยเหมือนกัน เป็นการถ้อยทีถ้อยอาศัยกันและปฏิบัติต่อกันทุกฝ่าย เช่น มารดา บิดา ปฏิบัติกับบุตร, ครูอาจารย์ปฏิบัติกับลูกศิษย์, สามเณรปฏิบัติกับภรรยา, มิตรสหายปฏิบัติกับมิตรสหาย, นายจ้างปฏิบัติกับลูกจ้าง, สมณะปฏิบัติกับประชาชน ดังนั้น พันธสัญญาที่บุคคลพึงกระทำต่อกันจึงเป็นพุทธจริยศาสตร์หรือความรับผิดชอบคือ ความตั้งใจปฏิบัติภารกิจหน้าที่ของตนด้วยความเต็มใจ ทั้งในหน้าที่โดยตรง เช่น เป็นบิดา มารดา เป็นบุตรธิดา และเป็นสามเณร เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อรักษาพันธสัญญาและหน้าที่ที่จะส่งผลให้ตนเองและสังคมมีความสุข ความมั่นคงในชีวิต และความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นอีกด้วย

คำสำคัญ : ๑. พุทธจริยศาสตร์ ๒. พันธสัญญา ๓. ทิศ ๖

ABSTRACT

To study and analyze Buddhist ethics in the direction of ๖ directions that promote good deeds and duties that humans should treat each other in society. Human life must be related to humans together. Buddhist ethics is principles of treating oneself and others, Because humans are social animals, living together there are different actions and thoughts. The Buddhist philosophy of society in Singkalakasutta on the ๖ direction is to define the responsibilities of the people in the six groups. Everyone must have a duty to treat others as they are involved, at the same time, they also have the right to receive support from others involved as well. Is a matter

^๑ คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์ยโสธร

E-mail raschai_mbu๑@hotmail.com



of negligence and treatment to all parties such as mothers, fathers treating children, teachers treating pupils, husbands treating wives, friends treating friends, employers treating employees, monks treating people. So covenants that people should make to each other are Buddhist ethics or responsibility is willingness to carry out their duties and willingly, both in direct duties such as being a parent, a child and a husband and wife etc. In order to keep the covenants and duties, it will result in oneself and society happy. Stability in life and progress as well.

Keywords : ๑. Buddhist ethics ๒. Covenants ๓. Six Directions

บทนำ

พุทธจริยศาสตร์ในทศทั้ง ๖ เป็นพันธสัญญาที่บุคคลพึงกระทำต่อกัน สุชีวะ ปุณฺณนาฎ (๒๕๓๒ : ๒๓๖)^๒ กล่าวว่า ทุกคนต้องมีหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อผู้อื่น ที่ตนเกี่ยวข้องด้วย ในฐานะเดียวกัน ตนเองก็มีสิทธิได้รับการอนุเคราะห์ จากผู้อื่นที่ตนเกี่ยวข้องด้วยเหมือนกัน กล่าวสั้นๆ ก็คือ ทุก ๆ คนมีทั้งหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติและสิทธิอันชอบธรรมที่จะได้รับการปฏิบัติตอบ ทั้งนี้เพราะถ้าบุคคลต้องมีหน้าที่ปฏิบัติต่อผู้อื่นแต่ฝ่ายเดียว โดยที่ไม่มีสิทธิได้รับการอนุเคราะห์จากผู้อื่นตอบแทนบ้าง ย่อมไม่มีใครพอใจ เมื่อไม่มีใครพอใจเข้าก็เลิกการปฏิบัติต่อกัน นั่นคือ ถ้าทุกคนไม่มีความรับผิดชอบ คนดีก็ไม่ว่าจะทำความดี เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วบรรยากาศในสังคมของเราก็จะมีสันติสุขได้อย่างไร ด้วยเหตุดังกล่าว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแบ่งผู้คนในสังคมออกเป็น ๖ กลุ่ม พร้อมทั้งกำหนดหน้าที่อันพึงปฏิบัติ และสิทธิอันพึงได้รับการอนุเคราะห์จากบุคคลแต่ละกลุ่มด้วย ดังนั้น การปฏิบัติต่อบุคคลทั้ง ๖ ประเภท ที่เปรียบเหมือนทศ ๖ เหล่านี้ ฝ่ายละ ๖ ประการเป็นการถ้อยที่ถ้อยอาศัย ปฏิบัติต่อกันทุกฝ่าย เช่น มารดา บิดากับบุตร, อาจารย์กับศิษย์, สามีกับภรรยา, มิตรกับมิตร, นายจ้างกับลูกจ้าง, และสมณะกับประชาชน ซึ่งเป็นพุทธจริยศาสตร์สังคมที่ทำให้เกิดผลดีในระดับปัจเจกชนและระดับสังคม

องค์ความรู้เกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์ในทศ ๖

พุทธจริยศาสตร์ในทศ ๖ เป็นการประพจน์ปฏิบัติส่วนบุคคล ในเมื่อทุกคนมีความประพจน์และมีการปฏิบัติตามทศ ๖ อย่างถูกต้องก็กลายเป็นจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (๒๕๔๓ : ๒๒๔)^๓ กล่าวว่า ทศทั้ง ๖ ตามรูปศัพท์ หมายถึง ทิศทางประจำตัวของแต่ละคนอันว่าพระพุทธองค์ทรงสอนว่าตัวเราแต่ละคนมีบุคคลเกี่ยวข้องอยู่ ๖ จำพวก เปรียบเหมือน ๖ ทิศ ที่อยู่รอบตัวเรา และทศทั้ง ๖ หมายถึง บุคคลประเภท

^๒ สุชีวะ ปุณฺณนาฎ.(๒๕๓๒). พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาเมฆ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

^๓ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต).(๒๕๔๓). พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ต่าง ๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัวเรา วศิน อินทสระ (๒๕๒๙ : ๒) ^๔ กล่าวว่า จริยศาสตร์ “เป็นคำสันสกฤตแปลตามตัวอักษรว่า ศาสตร์ที่ว่าด้วยความประพฤติหรือศาสตร์แห่งความประพฤติ ข้อที่ควรประพฤติปฏิบัติ ตำราหรือวิชาที่ว่าด้วยความประพฤติ” ^๕ กล่าวว่า จริยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยอุปนิสัย นิสัย และพฤติกรรมของมนุษย์ ความประพฤดีย่อมเป็นกระจกเงาส่องให้เราเห็นอุปนิสัยและนิสัยของคน จริยศาสตร์จึงได้ช่วยตีค่าของมนุษย์ โดยการมองทางอุปนิสัย นิสัยใจคอและความประพฤติที่บุคคลนั้นแสดงออกมาด้วยความสมัครใจ ในการกระทำนั้น “บุคคลมีแรงใจและเจตจำนงแน่วแน่ เจตจำนงนั้นแสดงออกถึงอุปนิสัยของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้เราจึงมองอุปนิสัยของบุคคลได้ในรูปของเจตจำนง หรืออีกนัยหนึ่งเจตจำนงก็คือแบบที่ได้รับการกระตุ้นเตือนของอุปนิสัยนั่นเอง”

สรุปความว่า พุทธจริยศาสตร์หมายถึง หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยความประพฤติ หลักเกณฑ์แห่งความประพฤติ ว่าอะไรถูกควรปฏิบัติ อะไรผิดไม่ควรปฏิบัติต่อกันในทิศทั้ง ๖ อันเปรียบเสมือนบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่รอบข้างของตัวเราที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาไว้ในสังคาลสูตร

องค์ความรู้เกี่ยวกับพันธสัญญาที่บุคคลพึงกระทำต่อกัน

การดำเนินชีวิตตามพุทธจริยศาสตร์หรือพันธสัญญาที่บุคคลพึงกระทำต่อกันที่เกี่ยวกับทิศทั้ง ๖ นั้นเป็นเรื่องที่ใกล้ตัว เป็นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่นตามหน้าที่ของตน และเป็นความรับผิดชอบในหน้าที่หรือเป็นการปฏิบัติหน้าที่ให้สมบูรณ์ มีหลักปฏิบัติดังนี้

พุทธจริยศาสตร์ : การส่งเสริมความมั่นคงแห่งครอบครัว

ทิศที่ ๑ (ปุรัตถิมทิศ หรือทิศเบื้องหน้า) ได้แก่ บิดา มารดา เพราะมารดา บิดา เป็นผู้มิอุปการะแก่เรามาก่อน พันธสัญญาข้อนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความประพฤติที่ดีงามและความประพฤติตามแนวทางของพระพุทธศาสนาว่าอะไรควรอะไรไม่ควรทำเพื่อการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคลเป็นไปอย่างปกติสุข เป็นสิ่งที่ควรปลูกฝังให้คนในสังคมได้รู้จักสิทธิและหน้าที่ตนควรจะได้รับ และควรปฏิบัติต่อบุคคลที่อยู่รอบข้างในสังคม ถ้าคนส่วนมากปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีคนส่วนน้อยก็จะปฏิบัติตามไปด้วย สมภาร พรหมทา (๒๕๔๑ : ๔๑) ^๖ กล่าวว่า การส่งเสริมพุทธจริยศาสตร์ทิศทั้ง ๖ ในสังคมนั้น มีดังต่อไปนี้

๑. พ่อแม่ควรเป็นแบบอย่างที่ดี
๒. พ่อแม่ควรเสียสละเวลา และความสุขส่วนตัวเพื่อให้มีเวลาในการอบรมและพัฒนาจริยธรรมของบุตรหลาน

^๔ วศิน อินทสระ (๒๕๒๙) นิทานคติธรรมและนิทานชาดก, กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, ๒๕๒๙

^๕ ชัยวัฒน์ อดิพัฒน์พันธ์ (๒๕๔๓). จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

^๖ สมภาร พรหมทา (๒๕๔๑). พุทธศาสตร์กับปัญหาจริยศาสตร์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

๓.อบรมให้ลูกรู้หน้าที่ความรับผิดชอบ รู้จักพึ่งตนเอง มีเมตตา ไม่เอาเปรียบ มีเหตุผล ไม่มั่งมาย ให้รู้จักละความโลภ โกรธ หลง ฯลฯ

๔. นำสมาชิกในครอบครัวเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนากับสังคม ตามโอกาสที่เหมาะสม

๕. การเลี้ยงดูลูกควรส่งเสริมให้มีสุขภาพจิตที่ดี

๖. กันลูกออกจากความชั่ว

๗. ให้ความรักและความอบอุ่น

๘. ให้ลูกได้รับการศึกษา

มารดาบิดา พึงอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ คือ (ที. ปา.๑๑/๑๙๙/๘๘)

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา

๔. หาภรรยาที่สมควรให้

๕. มอบทรัพย์ให้ในสมัย

พิทุร มลิวลย์ (๒๕๔๐ : ๖๑) ^๗ กล่าวว่า บุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ

๒. ทำกิจของท่าน

๓. ดำรงวงศ์สกุล

๔. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

สรุปได้ว่า มารดา บิดา เป็นทิศที่มีความสำคัญต่อบุตรหรือธิดาเป็นอย่างมาก จึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำหน้าที่ของมารดา บิดา ให้ดีที่สุดเพื่อเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกให้แก่บุตร ธิดา เพราะในวันข้างหน้าบุตร ธิดาจะต้องได้ทำหน้าที่ของความเป็นมารดา บิดาต่อไป ซึ่งเป็นการแก้ปัญหา การปลูกฝังจิตสำนึกในหน้าที่ของบุคคลที่อยู่ในสถาบันครอบครัวและเป็นการพัฒนาบุคลากรเพื่อออกสู่สังคมต่อไป

พุทธจริยศาสตร์ : การส่งเสริมสติปัญญา

ทิศที่ ๒ (ทักษิณทิศ หรือทิศเบื้องขวา) ได้แก่ ครู อาจารย์ เพราะครูอาจารย์ เป็นทักษิณบุคคลควรแก่การบูชาคุณ และเป็นผู้ที่ศิษย์ควรเคารพเชื่อถือ และควรปฏิบัติตามอาจารย์วัตรให้จงดี ฯ พันธสัญญาข้อนี้เป็นการส่งเสริม และการพัฒนาจริยธรรมในสถานศึกษานั้น

^๗ พิทุร มลิวลย์.(๒๕๔๐). แบบเรียนวิชาธรรมสำหรับนักเรียนและธรรมศึกษาชั้นตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน (๒๕๔๓ : ๓๑)^๘ กล่าวว่า มีหลักการที่ควรคำนึงอยู่ ๔ ประการ การพัฒนาทั้งระบบ เช่น

๑. บุคลากรในสถานศึกษา ได้แก่ หัวหน้าสถานศึกษา ผู้บริหารทุกระดับ ครูอาจารย์ เจ้าหน้าที่ คณงานภารโรง นักเรียน นักศึกษา ฯลฯ ต้องให้ความร่วมมือในการส่งเสริมพัฒนาจริยธรรมในสถานศึกษานั้น

๒. การบริหารงานในสถานศึกษาต้องเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาจริยธรรม

๓. สภาพสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษา สถานที่ อาคาร ที่พัก จะต้องปลอดภัย สะอาด เป็นระเบียบ

๔. กิจกรรมของนักเรียนมีส่วนสำคัญในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม ควรจัดกิจกรรมให้เหมาะสมต่อการพัฒนาจริยธรรม

๕. การสอนสอดแทรกจริยธรรม ในการสอนวิชาอื่น ๆ ต้องให้ความร่วมมือและมีความพร้อมเพรียงกัน

การจัดตั้งชุมชนพุทธศาสนาในสถานศึกษา เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจหลักพระพุทธศาสนา และเป็นแกนนำทางด้านจริยธรรมในระดับที่สูงกว่าที่ทำการสอนในห้องเรียน โครงการพิเศษ เช่น โครงการอบรมธรรมศึกษา โครงการบรรพชาอุปสมบทภาคฤดูร้อน เป็นต้น เพื่อส่งเสริมพัฒนาจริยธรรมระดับสัจธรรมให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) (๒๕๓๖ : ๗๖)^๙กล่าวว่า ครูต้องมีคุณธรรมเป็นกัลยาณมิตร ๗ อย่าง ได้แก่

๑. ปิโย คือ น่ารัก ทำตัวให้ศิษย์รัก

๒. ครุ คือ น่าเคารพ, หนักแน่นในจรรยา

๓. ภาวนีโย คือ หมั่นแสวงหาความก้าวหน้า พัฒนาความรู้

๔. วตตา จ คือ มีความขยันหมั่นแนะนำพร่ำสอน

๕. วจนกขโม คือ อดทนต่อถ้อยคำกล่าวหา

๖. คมกิริยจ ถก กตตา คือ สอนสิ่งที่ยากให้เข้าใจง่าย

๗. โน จฏฐาเน นิโยชเย คือ ไม่ชักจูงศิษย์ไปในทางเสื่อมเสีย

เดือน คำดี (๒๕๓๔ : ๑๖๕)^{๑๐} กล่าวว่า ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ ด้วยสถาน ๕ ได้แก่

๑. ด้วยลูกขี้นิน

๒. ด้วยเข้าไปยืนคอยรับใช้

๓. ด้วยชื่อฟัง

๔. ด้วยอุปถาก

๕. ด้วยเรียนศิลปวิทยาด้วยความเคารพ

^๘ ชัยวัฒน์ อัดพัฒน (๒๕๔๓)อ้างแล้ว.

^๙ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (๒๕๓๖). *เดือนใจวัยรุ่น และ ๕ ดีสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

^{๑๐} เดือน คำดี. (๒๕๓๔). *พุทธปรัชญา*, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮาส์.

สรุปได้ว่า ครูอาจารย์ ทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดีของสังคม เพราะทุกคน คือ ครูที่นำเอาหลักธรรมมาอบรมสั่งสอนตนเองให้เป็นคนดีเสียก่อน จึงจะสามารถสั่งสอนคนอื่นได้ ดังนั้นบุคคลที่จะถือว่าเป็นครูอาจารย์ได้จะต้องทำหน้าที่สั่งสอนตนเองให้ได้เสียก่อนจึงสอนผู้อื่นปฏิบัติตามได้และการสอนผู้อื่นอย่างไรตนจะต้องปฏิบัติอย่างนั้น ดังกล่าว

พุทธจริยศาสตร์ : การส่งเสริมความรักในครอบครัว

ทศที่ ๓ (ปัจฉิมทศ หรือทศเบื้องหลัง) ได้แก่ ภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลัง พันธสัญญาข้อนี้ ภรรยาไม่ว่าจะดีหรือเลวนั้นต้องตามหลังบุรุษ จึงได้ชื่อว่าทศเบื้องหลัง ชีวิตของฆราวาสเป็นชีวิตที่มีความทุกข์มากอยู่แล้วหากว่าได้คู่ครองที่ไม่ดีแล้ว ยิ่งจะทำให้มีความทุกข์มากยิ่งขึ้น ดังนั้น ผู้หวังความสุขความเจริญในการดำเนินชีวิตเพศฆราวาสแล้วจำเป็นต้องศึกษาและตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของภรรยาและสามีที่ดี

สามีควรให้เครื่องแต่งตัวแก่ภรรยาของตนเอง เครื่องแต่งตัวที่ว่าหมายถึง เสื้อผ้าแพรพรรณและเครื่องประดับกายต่าง ๆ เช่น แหวน กำไลมือ ต่างหู สร้อยข้อมือ และสร้อยคอ เป็นต้น หลักพุทธ จริยศาสตร์ทศทั้ง ๖ ในข้อนี้แสดงให้เห็นว่าเพื่อเป็นการผูกใจภรรยาของตนเองให้เกิดความรักใคร่สามีของตนไม่ให้เสื่อมคลายนั่นเอง เป็นต้น

พระธรรมกิตติวงศ์และคณะ (๒๕๔๖ : ๔๒)^{๑๑} กล่าวว่า ภรรยาที่ดีนั้นได้แก่ภรรยาอีก ๔ จำพวก ข้างหน้าคือ

๑. มาตุภริยา ภรรยาที่รักสามีเหมือนกับมารดากับบุตร
๒. ภคินีภริยา ภรรยาที่รักสามีเหมือนภรรยาน้องสาวรักพี่ชาย
๓. สขีภริยา ภรรยาที่ดีต่อสามีเหมือนกับสหาย
๔. ทาสีภริยา ภรรยาที่เคารพสามีเหมือนกับทาสีเคารพนาย

พิฑูร มลิวัลย์ (๒๕๔๐ : ๔๒)^{๑๒}กล่าวว่า ภรรยา ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของผัวดี
๓. ไม่ประพฤติล่วงใจผัว
๔. รักษาทรัพย์ที่ผัวหามาได้ไว้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

ข้อปฏิบัติของชีวิตครอบครัว

^{๑๑} พระธรรมกิตติวงศ์และคณะ.(๒๕๔๖). คลังธรรมเล่ม ๑, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเสียง.

^{๑๒} พิฑูร มลิวัลย์.(๒๕๔๐).อ้างแล้ว

การประพุดิจริยธรรมทางสังคม โดยเฉพาะการดำรงชีวิตครอบครัว จำเป็นต้องมีหลักการปฏิบัติอย่างเหมาะสม พิฑูร มลิวัดย์ (๒๕๔๐ : ๒๖)^{๑๓} กล่าวว่า ธนัญชัยเศรษฐีบิดาของนางวิสาขา ได้กล่าวโอวาทนางวิสาขา ก่อนส่งตัวไปอยู่ในครอบครัวฝ่ายบิดาสามี ปรากฏเป็นหลักปฏิบัติสืบกันมาเรียกว่า ธนัญชัยโอวาท ๑๐ ประการ คือ

๑. ไฟในอย่านำออก คืออย่านำโทษในบ้านไปเปิดเผยนอกบ้าน
๒. ไฟนอกอย่านำเข้า คืออย่านำ คำนินทานอกบ้านมาเปิดเผยในบ้าน
๓. ควรให้แก่ผู้ที่ให้ คือใครยืมสิ่งของไปใช้แล้วนำมาคืน ควรให้ยืมอีกได้
๔. ไม่ควรให้แก่ผู้ไม่ให้ คือ ใครยืมสิ่งของแล้วไม่คืน มายืมอีกไม่ควรให้
๕. เขาให้หรือไม่ให้ก็ควรให้ คือญาติของฝ่ายที่ยากจนมาขอที่พึ่งควรช่วยเหลือ
๖. จงนั่งให้เป็นสุข หมายความว่า เมื่อบิดามารดาของสามีหรือสามีทำการใด ๆ อยู่ ไม่ควรนั่งเฉย เมื่อบุคคลเหล่านั้นหยุดจึงค่อยนั่ง
๗. จงบริโภคให้เป็นสุข หมายความว่า ไม่บริโภคเพียงผู้เดียว ต้องดูแลให้บิดา มารดา สามี ได้บริโภค
๘. จงนอนให้เป็นสุข หมายความว่า ถือนหลักตื่นก่อน นอนทีหลัง จัดการ ทุกอย่างให้เรียบร้อยแล้วจึงนอน

๙. พึงบูชาไฟ หมายความว่า ปฏิบัติตนด้วยความเคารพยำเกรง ในบิดามารดาของสามีและสามี เช่นเดียวกับปฏิบัติกับไฟ โดยวิธีไม่ให้เกิดอันตราย

๑๐. พึงนมัสการกราบไหว้เทวดาประจำเรือน หมายความว่า พึงเคารพกราบไหว้บิดามารดาที่ตนอยู่ในครอบครัว เสมือนเป็นเทวดาประจำบ้าน

สรุปได้ว่า ภรรยาเป็นผู้มีหน้าที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นแรงสนับสนุนที่คอยเคลื่อนไหวในการดำเนินชีวิตของบุคคลในสถาบันครอบครัวหรือวงการอื่นก็ตามถ้าขาดเบื้องหลังไปจะทำให้วงการนั้นไปไม่รอด เพราะฉะนั้น การทำหน้าที่อยู่เบื้องหลังจึงมีความสำคัญในการทำหน้าที่และมีความลำบาก ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่า ผู้ทำหน้าที่อยู่เบื้องหลังหรือภรรยาเหล่านี้จะมีความประสงค์อยากจะออกไปทำงานนอกบ้านมากขึ้น ดังนั้น ผู้ที่จะทำหน้าที่อยู่เบื้องหลังนั้นจะต้องมีความอดทนเป็นหลักสำคัญ

พุทธจริยศาสตร์ : การส่งเสริมความสัมพันธ์ในสังคม

ทิศที่๔ (อุตตรทิศ หรือทิศเบื้องซ้าย) ได้แก่ มิตรสหาย เพราะมิตรสหายที่ดี ย่อมสามารถช่วยเหลือทุกข์ร้อนต่าง ๆ อันเปรียบเสมือนแขนซ้ายของเราที่ช่วยทำงาน และเพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นจากอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุความสำเร็จ พันธสัญญาข้อนี้เป็นการรู้จักเลือกงานที่เหมาะสมแก่ประเภทของบุคคล และรู้จักแบ่งเวลาการทำงานให้พอแก่กำลังของตน การรู้จักประเภทบุคคลนั้น เช่น รู้ว่าคนนี้จัดการให้ทำการละเอียดหรือหยาบ คนนี้ควรแก่งานหนักหรือเบา และคนนี้จะจักไว้วางใจให้ทำงานที่ต้องใช้ความคิดได้หรือไม่ แล้วจึงมอบหน้าที่ให้เหมาะสมแก่บุคคลที่ได้เลือกแล้ว งานจึงจะดำเนินไปได้ด้วยเรียบร้อย ถ้างานที่มอบให้ไม่เหมาะสมแก่บุคคล

^{๑๓} พิฑูร มลิวัดย์.(๒๕๔๐). อ้างแล้ว

ก็น่าจะมีเสียได้ถึง ๓ ประการ คือ ถ้าไม่ถนัดต่อวิธีการก็ทำให้เกียจคร้านได้ เป็นเหตุให้งานช้าเสียเวลา และสิ่งที่ทำอาจเสียหายเพราะความรู้ไม่พอแก่การ

คุณ โทษณ์ (๒๕๒๗ : ๑๐๙) ^{๑๔}กล่าวว่า ลักษณะของเพื่อนที่ดีหรือเพื่อนแท้ ๔ ประเภท คือ

๑. มิตรอุปการะ ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว ปกป้องกันทรัพย์สินของมิตรผู้ประมาทแล้ว เมื่อมีภัย เป็นที่พำนักของเพื่อนได้ มีฐานะช่วยออกทรัพย์เกินกว่าที่เพื่อนออกปาก

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ขยายความลับของตนแก่เพื่อน ปิดความลับของเพื่อนมิให้แพร่งพราย ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้

๓. มิตร แนะนำ ประโยชน์ ห้ามมิให้ทำชั่ว แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดีให้ได้ฟังได้รู้ สิ่งที่ยังไม่เคยได้รู้ ได้ฟังบอกทางสวรรค์ให้

๔. มิตรมีความรักใคร่ เพื่อนมีทุกข์พลอยทุกข์ด้วย เพื่อนสุขพลอยสุขด้วย ได้เกลี้ยคนทีพุดติเตียนเพื่อน เขาสรรเสริญเพื่อนช่วยพุดเสริมสนับสนุนมิตร

คุณ โทษณ์ (๒๕๒๗ : ๑๑๐) ^{๑๕}กล่าวว่า มิตรเทียมหรือเพื่อนเทียมมี ๔ ประเภท คือ

๑. มิตรปกอลอก คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว คือเป็นคนเอาเปรียบเพื่อน เสียให้น้อย แต่คิดเอาจากเพื่อนให้มากที่สุด เมื่อมีภัยแก้ตัว จึงรับทำกิจของเพื่อน คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตน

๒. มิตรดีแต่พุด เก็บเอาเรื่องที่ล่วงแล้วมาพุด อ้างเอาเรื่องที่ยังไม่มีมาพุด จะสงเคราะห์เพื่อนก็เฉพาะสิ่งที่หาประโยชน์มิได้ ออกปากฟังมิได้

๓. มิตรหัวประจบ เพื่อนจะทำชั่วก็คล้อยตาม เพื่อนจะทำดีก็คล้อยตาม ต่อหน้าก็สรรเสริญลับหลังก็ินินทา

๔. มิตรชักชวนในทางวิบัติ ชักชวนดื่มนำเมา ชักชวนเที่ยวกลางคืน เที่ยวตามช่อง ชักชวนให้มัวเมาในการเล่น เอาแต่เล่น ชักชวนให้เล่นการพนัน

มิตร ควรบำรุงมิตรด้วยสถาน ๕ คือ (ที.ปา.๑๑/๒๐๒/๘๙-๙๐)

๑. การให้ (แบ่งปันสิ่งของให้)

๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก

๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์

๔. วางตนสม่ำเสมอ

๕. ไม่พุดจาหลอก ลวงกัน

เมื่อมิตรได้บำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์มิตรด้วยสถาน ๕ คือ (ที.ปา.๑๑/๒๐๒/๙๐)

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว

๒. ป้องกันทรัพย์สินของมิตรผู้ประมาทแล้ว

^{๑๔} คุณ โทษณ์.(๒๕๒๗).พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์.

^{๑๕} คุณ โทษณ์.(๒๕๒๗). อ้างแล้ว

๓. เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

ดังนั้น มิตรสหาย จึงเป็นทิศที่มีความสำคัญในการดำเนินชีวิตของบุคคลเป็นอย่างมาก เพราะเป็นผู้ทำหน้าที่ในการเสียสละประโยชน์เพื่อส่วนรวมเป็นสำคัญ เพื่อนทุกซุ้เป็นเพื่อนก็ทุกซุ้ไปด้วย

พุทธจริยศาสตร์ : การส่งเสริมความมั่นคงในการทำงาน

ทิศที่ ๕ (เหนือทิศ คือทิศเบื้องต่ำ) ได้แก่ ทาสกรรมกรหรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา เพราะทาสกรรมกรนั้นเป็นผู้ตั้งอยู่ในที่ใกล้เท้า และเป็นผู้ช่วยทำการงานต่าง ๆ เป็นฐานกำลังให้ พันธสัญญาข้อนี้แสดงความใจกว้าง ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตกับมิตรสหายเหล่านั้นมาก่อน คุณความดีของบุคคลผู้นั้น ย่อมจะตรึงตราตรึงใจบรรดามิตรสหายของบุคคลผู้นั้นไม่รู้ลืม และคิดจะตอบแทนคุณความดีแก่บุคคลผู้นั้น ย่อมจะช่วยเหลือแนะนำช่องทางหรือจะช่วยเหลือทางหรืออาชีพต่าง ๆ ให้บุคคล ผู้ซึ่งมีหน้าที่ทางมนุษยสัมพันธ์ทุกระดับชั้น ปฏิบัติตนต่อมิตรของตนในทางที่ดีงาม และเพื่อให้บุคคลผู้ซึ่งปฏิบัติตามหลักจริยศาสตร์ประสบความสำเร็จและความก้าวหน้าในชีวิตของตน นายบารุงบ่าว ด้วยดูแลรักษายามเจ็บป่วย ผู้ปกครองบ้านเรือนจำต้องมีหยูกยาไว้ด้วย สำหรับการไข้เจ็บ เล็ก ๆ น้อย ๆ ในเวลาจำเป็น พอเป็นเครื่องเยียวยาชั่วคราว ก่อนที่จะมีหมอมารักษา

พันเอกปิ่น มุกกันต์ (๒๕๒๗ : ๓๔๑)^{๑๖} กล่าวว่า ลักษณะการปกครองผู้น้อยให้อยู่ในถ้อยในคำ มีความเคารพยำเกรง ไม่อู้อ้อก้าวร้าวต่อผู้ใหญ่ นั้น ก็เพราะผู้ใหญ่ประพฤติเป็นธรรม มีเมตตาปราณี ไม่เบียดเบียนผู้น้อย ให้ได้รับความลำบากเดือดร้อน มีธรรมที่ควรนำมาประกอบเป็นหลักส่งเสริมให้นายบารุงบ่าว คือ อกติ ๔ แต่ละข้อดังนี้

๑. ฉนทาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน
๒. โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบ
๓. โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา
๔. ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

ทาสกรรมกร ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ในการปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้านายสั่งมา ไม่ขัดขึ้น ไม่มีความระแวงสงสัยในคำสั่งของเจ้านาย ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ที่ดีของทาสกรรมกรดังกล่าว

พันเอกปิ่น มุกกันต์ (๒๕๒๗ : ๒๒๘)^{๑๗} กล่าวว่า นายพึงบารุงทาสกรรมกรหรือคนรับใช้และคนงาน โดยหน้าที่ ๕ ประการ อันได้แก่

๑. จัดการงานให้ตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง

^{๑๖} พันเอกปิ่น มุกกันต์.(๒๕๒๗).แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี,พิมพ์ครั้งที่ ๒,กรุงเทพฯ : กมลการพิมพ์.

^{๑๗} พันเอกปิ่น มุกกันต์.(๒๕๒๗).อ้างแล้ว

๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย

๔. ให้อาหารมีรสแปลก

๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (๒๕๔๓ : ๒๕๔๘)^{๑๘}กล่าวว่า ทาสกรรมกร ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ คือ

๑. เริ่มทำงานก่อนนาย

๒. เลิกงานทีหลังนาย

๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้

๔. ทำการงานให้เรียบร้อยและดีขึ้น

๕. นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่

พุทธจริยศาสตร์ : การส่งเสริมแนวทางดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง

ทิศที่ ๖ (อุปริมทิศ คือทิศเบื้องบน) ได้แก่ สมณพราหมณ์ พระภิกษุสามเณรผู้มีศีล เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิต พันธสัญญาข้อนี้ อารย สมายกุล (๒๕๓๙ : ๗๓)^{๑๙}กล่าวว่า การส่งเสริมจริยธรรมของสถาบัน ทางศาสนา วัดและสถาบันสงฆ์ เป็นผู้มีบทบาทและเป็นผู้นำทางด้านจริยธรรมมีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงต่อการ ส่งเสริมพัฒนาจริยธรรมของสังคม กิจกรรมที่สถาบันสงฆ์กำลังดำเนินงานอยู่ เช่น

๑) โครงการพระธรรมทูต เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา การส่งเสริมปลูกฝังจริยธรรมวัฒนธรรม การพัฒนา จิตใจแก่ประชาชน โดยใช้ธรรมและวัฒนธรรม สุขภาพอนามัย สัมมาอาชีพ สันติสุข ศึกษาสงเคราะห์สาธารณะ สงเคราะห์กตัญญูกตเวทิตาธรรมและสามัคคีธรรม

๒) การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในวันหยุด เช่น การปาฐกถาธรรมการอยู่ค่ายธุดงค์เพื่อเจริญสมาธิภาวนา ฯ

๓) การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา การปฏิบัติธรรมในเทศกาลเข้าพรรษา เป็นต้น

๔) การเผยแพร่ธรรมะโดยใช้สื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วารสาร วิทยุโทรทัศน์

สรุปได้ว่า สมณะพราหมณ์ พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ในการศึกษาเล่าเรียนตามหลักธรรมคำ สอนและนำไปปฏิบัติจนกระทั่งสำเร็จ จึงนำไปสั่งสอนให้ผู้อื่นปฏิบัติตามจนกระทั่งสำเร็จเช่นเดียวกับตนและทิศ เบื้องบนจะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้มีจิตใจที่สูงส่งเพื่อยกระดับฐานะของตนสูงขึ้นไปอยู่ในทิศเบื้องบนได้ดังกล่าว

กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ ด้วยสถาน ๕ คือ (ที.ปา.๑๑/๒๐๔/๙๑)

^{๑๘} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต).(๒๕๔๓). พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย.

^{๑๙} อารย สมายกุล.(๒๕๓๙). จริยธรรมกับชีวิต, ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏ มหาสารคาม.

๑. จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยความเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยความเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยความเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖ คือ (ที.ปา.๑๑/๒๐๔/๙๑)

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้

สรุปได้ว่า อาณิสสการเห็นสมณะคือทำให้ได้สติอุทิศถึงบุญกุศล ทำให้เกิดแรงบันดาลใจที่จะทำดีตามท่าน ทำให้ตามองใสดูแจ่มแจ้ง ทำให้เป็นผู้ไม่ประมาท เชื่อว่าได้บูชาพระรัตนตรัยอย่างยิ่ง ทำให้ได้สมบัติ ๓ คือ มนุษย์สมบัติ ทิพย์สมบัติและนิพพานสมบัติ ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานโดยง่าย

บทสรุป

พุทธจริยศาสตร์ : พันธสัญญาที่บุคคลพึงกระทำต่อกัน แสดงถึงการดำเนินชีวิตอยู่ของปัจเจกบุคคลในสังคมอย่างมีความสุขตามแนวพุทธจริยศาสตร์ตามหลักทศ ๖ เป็นการดำเนินชีวิตของบุคคลผู้หนึ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับบุคคลถึง ๖ สถานะ ซึ่งแต่ละบุคคลย่อมมีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ ในสังคมอันเปรียบเสมือนทศทั้ง ๖ ที่อยู่รอบตัวเรา นำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตตามให้เกิดผลดีแก่ตนเองและสังคม กล่าวคือให้มีความรับผิดชอบในหน้าที่ต่อตนเองและผู้อื่น

ดังนั้น พันธสัญญาที่บุคคลพึงกระทำต่อกันในทศทั้ง ๖ แสดงถึงบุคคลที่อยู่ประจำทิศและการทำหน้าที่ของผู้อยู่ประจำทิศนั้น ๆ ดังนี้

๑) ทิศเบื้องหน้า หมายถึง มารดา บิดา ทำหน้าที่ในการอุปการะบุตรตามหน้าที่ของมารดาบิดา เป็นเบื้องต้น

๒) ทิศเบื้องขวา หมายถึง ครู อาจารย์ ทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนศิษย์ให้เป็นคนดีรักศิษย์ทุกคนเสมอกัน ถวายทอดวิชาให้ศิษย์โดยไม่ปิดบัง

๓) ทิศเบื้องหลัง หมายถึง บุตร ภรรยา ทำหน้าที่ในการเป็นกำลังใจ ซื่อสัตย์ มีความกตัญญูและเป็นที่ปรึกษาเมื่อยามจำเป็น

๔) ทิศเบื้องซ้าย หมายถึง มิตรสหาย เป็นผู้มื่อทิพพลเหนือจิตใจของมนุษย์ทุกคน ซึ่งทำหน้าที่ในการแนะนำประโยชน์ เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข เป็นผู้คุ้มครองเพื่อนและเป็นมิตรผู้ให้ความอุปการะเพื่อนในยามลำบาก

๕) ทิศเบื้องล่าง หมายถึง ทาสกรรมกร เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในการรับใช้เจ้านาย เชื้อฟุ้งและปฏิบัติหน้าที่ของตนตามที่เจ้านายสั่ง ไม่ขัดใจเจ้านาย เป็นต้น

๖) ทิศเบื้องบน หมายถึง สมณะ ชีพราหมณ์ เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ในการศึกษาหาความรู้และนำไปปฏิบัติจนได้ผล และนำไปสั่งสอนอบรมให้ผู้อื่นนำไปปฏิบัติจนได้ผลตามมาเช่นกัน จึงจะได้รับการยกย่องให้อยู่ทิศเบื้องบน

บรรณานุกรม

คุณ โทจันทร์.(๒๕๒๗).พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์.

เดือน คำดี.(๒๕๓๔). พุทธปรัชญา, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์.

ชัยวัฒน์ อัทธมน์พันธ์.(๒๕๔๓).จริยศาสตร์,พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

พันเอกปิ่น มุทุกันต์.(๒๕๒๗).แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมชั้นตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : กมลการพิมพ์.

พิฑูร มลิวัลย์.(๒๕๔๐). แบบเรียนวิชาธรรมสำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ).(๒๕๓๖). เตือนใจวัยรุ่น และ ๕ ดีสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

พระธรรมกิตติวงศ์และคณะ.(๒๕๔๖). คลังธรรมเล่ม ๑, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต).(๒๕๔๓). พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สุชีพ ปุญญานุภาพ.(๒๕๓๒). พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

สมภาร พรหมทา.(๒๕๔๑). พุทธศาสตร์กับปัญหาจริยศาสตร์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วสิน อินทสระ (๒๕๒๙)นิทานคติธรรมและนิทานชาดก,กรุงเทพฯมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๒๙

อารย์ สมายกุล.(๒๕๓๙). จริยธรรมกับชีวิต, ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏมหาสารคาม.